

นิเวศวิทยาในพระไตรปิฎก ECOLOGY IN TRIPITAKA

พระชัยรัตน์ สีสวตมโน

Phra Chairat Phumalee

สรวิชัย วงษ์สอาด

Sorawit Wongsard

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Buddhaphanya Sri Thawarawadee Buddhist College,

Email: tesmack10@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 6 มีนาคม 256

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 12 มีนาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 18 สิงหาคม 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์จะศึกษาเรื่อง “นิเวศวิทยาในพระไตรปิฎก” พบว่า ระบบนิเวศมีความสำคัญต่อภิกษุสงฆ์ที่ใช้เป็นที่ปฏิบัติกิจทางศาสนาและยังเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ประกาศพระสัทธรรม และดับขันธปรินิพพาน ล้วนแล้วมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศทั้งสิ้น ซึ่งในพระไตรปิฎกมีการบันทึกหลักฐานเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ 3 ระบบ ได้แก่ ระบบนิเวศบนบก ระบบนิเวศในน้ำ และระบบนิเวศในอากาศ ในการรักษาไว้ให้คงเดิม รักษาสิ่งที่เคยมีเคยเป็นอยู่แล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข เปลี่ยนแปลง สร้างสรรค์ให้คงอยู่ในสภาพเดิม เพื่อดำรงอยู่ 1 รูปแบบ คือ รูปแบบของการอนุญาตและรูปแบบของข้อห้ามของภิกษุสงฆ์ที่อาศัยป่าเป็นเสนาสนะ ที่พระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศทั้งบนบก ในน้ำ และในอากาศ ที่พระสงฆ์เป็นผู้นำ ช่วยอนุรักษ์ และพัฒนาระบบนิเวศจากที่เสื่อมโทรมให้อุดมสมบูรณ์ ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้

คำสำคัญ: การอนุรักษ์ป่า, นิเวศวิทยา, พระไตรปิฎก

ADSTRACT

This article aims to study the topic “Ecology in the Tripitaka” found that the ecosystem is important to the monks who use it as a place to practice their religious

duties and as a residence for monks. Nature and the environment are places of birth, enlightenment, and the proclamation of the True Dhamma. and pass away in nirvana. All of them are related to the ecosystem. In the Tripitaka, there are three systems of evidence recorded regarding nature and the environment: terrestrial ecosystems, aquatic ecosystems and ecosystems in the air in keeping it as it is. Preserve what used to be and use it to improve, change, and create so that it remains in its original condition. There are two forms of existence: the form of permission and the form of prohibition of the monks who rely on the forest as a refuge. Buddhism is part of the ecosystem on land, in the water, and in the air, where monks are the leaders, helping conserve and develop the ecosystem from being in decline to being fertile. able to live sustainably.

Keywords: forest conservation, ecology, Tripitaka

บทนำ

มนุษย์ถือว่าธรรมชาติ “เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (ธนู แก้วโอภาส 1549) มนุษย์จึงต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมและมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดจนไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้โดยตรง และโดยอ้อมกับชีวิตมนุษย์ในการที่จะกำหนดให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพลดลง (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม, 1530) เป็นการสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศและย่อมมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (อุแก้ว ประกอบไวทยกิจ ปีเวอร์, 1531) ในระบบนิเวศจะเห็นได้ว่า ป่า แม่น้ำ ลำธาร ถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เพราะป่าเป็นแหล่งของต้นน้ำลำธารเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์ รวมไปถึงต้นไม้นานาพันธุ์ ซึ่งเป็นที่อาศัยสัตว์ ภายใต้ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เมื่อความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ได้มีการพัฒนาขึ้นมาด้วยความล้ำยุคโลกเข้าสู่ยุค โลกาภิวัตน์ วงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็พัฒนาอย่างก้าวกระโดด มนุษย์ก็ต้องดิ้นรนไปกับสภาพสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างหาที่สุดไม่ได้ ความต้องการและความปรารถนาของมนุษย์จึงไม่มีที่สิ้นสุด ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ แล้วความโลภก็เข้าครอบงำจิตใจของมนุษย์ เช่น ความดิ้นรนในการหาทรัพย์มาเลี้ยงชีวิต เลี้ยงครอบครัว ต้องการอยากจะร่ำรวย ต้องการมีอำนาจ ต้องการความยิ่งใหญ่กว่าคนอื่น ความต้องการเหล่านี้เกิดขึ้นจากจิตใจของมนุษย์ที่เรียกว่า “ตัณหา” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต 1551) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มนุษย์หลงใหลคลั่งไคล้ในแนวคิด ลัทธิ ศาสนา และอุดมการณ์ต่าง ๆ จนทำให้เกิดความเห็น ความเข้าใจหรือความเชื่อถือขึ้นในจิตใจของตนเอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นตัวร้ายที่สุดที่ทำให้มนุษย์เกิดปัญหาขึ้นมากมายที่เหนียวรั้งและแก้ไขยากที่เรียกว่า “ทิฏฐิ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต 1551)

เพราะเหตุนี้ ในปัจจุบันจึงมีจำนวนประชากรเพิ่มอย่างรวดเร็วและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทาง การเกษตร เพื่อการยังชีพมาเป็นระบบเพื่อการค้าทำให้พื้นที่การเพาะปลูกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่นกันทั้งพื้นที่นาข้าว และพื้นที่ปลูกพืชไร่ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ความต้องการอาหารและที่ดิน เพื่อทำกินเพิ่มมากขึ้นจึงเป็นสาเหตุให้มีการบุกรุกทำลายป่าไม้ ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทำลาย ระบบนิเวศเพื่อแสวงหาที่ดินทำกิน ในเรื่องนี้เกิดขึ้นทั่วทุกประเทศในโลกนี้ ที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติทำให้เกิดการขาดความสมดุลของระบบนิเวศนี้เกิดขึ้นจากฝีมือมนุษย์ที่ใช้ ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไปเกินความจำเป็นในการดำรงชีวิต แต่ใช้ทรัพยากรไปในเชิงธุรกิจมากกว่าจึงทำ ให้ธรรมชาติถูกทำลายไปอย่างมากมาย ความเดือดร้อนจากภัยธรรมชาติต่าง ๆ จึงส่งผลย้อนกลับมาที่ ตัวมนุษย์ จึงเป็นเรื่องของธรรมชาติที่มีหลากหลายทางชีวภาพและมีวิถีการดำเนินชีวิตที่มีแตกต่างกัน โดยมีการแบ่งเป็นกลุ่มและพื้นที่ทางระบบนิเวศ เช่น ระบบนิเวศบนบก ระบบนิเวศในน้ำและระบบ นิเวศในอากาศที่อยู่ใกล้ตัวเรา ระบบนิเวศจำแนกเป็น 1 องค์ประกอบ คือ องค์ประกอบของสิ่งมีชีวิต และองค์ประกอบของสิ่งไม่มีชีวิต (นิตยา เลาหะจินดา, 1546) สำหรับพระพุทธศาสนาก่ออยู่ใน สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตมนุษย์ให้มีธรรม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษา สิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้ ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์และมนุษย์จะอยู่ไม่ได้ (พระเมธีธรรมา ภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 1538) เพราะว่าพระพุทธศาสนามีพัฒนาการด้านความสัมพันธ์กับป่าไม้ ด้วยการแสวงหาโมกขธรรม คือ การหลุดพ้น พระพุทธเจ้าทรงเริ่มต้นที่การมุ่งตรงสู่ป่าเพื่ออาศัยความ สงบในการพัฒนาจิต ดังนั้น พระพุทธศาสนามีความผูกพันกับระบบนิเวศ เช่น ป่าไม้ แม่น้ำลำธาร ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เพราะเหตุนี้พระพุทธองค์จึงให้เหล่าภิกษุทั้งหลายให้ความรักและรู้จัก บุญคุณของป่า (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), 1535) หลักคำสอนเหล่านี้ พึงให้ภิกษุผู้ เป็นศาสนทายาทของพระพุทธศาสนาว่ายินดีในเสนาสนะอันสงัด (ที.ม. (ไทย) 10/90/110) คือ มุ่งให้ พระเจ้าไปสู่ป่าเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม

แนวคิดที่เกี่ยวกับนิเวศวิทยาในพระไตรปิฎก

1) แนวคิดที่เกี่ยวกับนิเวศวิทยา

มนุษย์เป็นสัตว์ที่เต็มไปด้วยความสงสัยและไม่มีที่สิ้นสุด ความสงสัยในตัวตนเท่านั้นหากแต่ ยังแผ่กว้างออกไปตลอดถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดความสงสัยในสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัว ความสงสัยต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดเป็นศาสตร์ที่เรียกว่า “นิเวศวิทยา” ดังที่ชาวกรีกโบราณสนใจใน ธรรมชาติวิทยา เช่น Hippocrates, 466-390 B.C. ซึ่งเป็นบิดาแห่งวงการแพทย์ และให้ความสนใจ การศึกษาพฤติกรรมของสัตว์ และจำแนกสัตว์ออกตามที่อยู่อาศัยเป็นผู้ที่ศึกษาการแพร่กระจายของ พืช ในศตวรรษที่ 13 ในเรื่องของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม 1 ประเภท ได้แก่ 1) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้าง ขึ้นที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ใช้ความรู้ความสามารถสร้างขึ้นมาซึ่งเป็นสิ่งที่จับต้องได้ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุอาคารบ้านเรือน เครื่องจักรกลถนน รถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน ศิลปกรรม เป็นต้น และ 1) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นด้านนามธรรม หรือมนุษย์ไม่สามารถมองเห็น

หรือสัมผัสจับต้องได้ ได้แก่ระบบสังคม เช่น ศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม สังคม การเมือง ความเชื่อ พิธีกรรม เจตคติ เป็นต้น ระบบเหล่านี้เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มีอิทธิพลสำคัญต่อการดำรงชีวิต ดังที่นักมานุษยวิทยาได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการวิวัฒนาการของโลกกับแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทราบว่า เพราะการดำรงชีพของมนุษย์ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคมีความสัมพันธ์กับยุคสมัยแหล่งอารยธรรมของโลก เช่น ลักษณะของการผลิตและการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ วิธีการผลิตอาหารและเครื่องบริโภคตลอดจนสถานที่อยู่อาศัยสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างรอบ ๆ ตัวเรามีทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ในเรื่องมนุษย์กับธรรมชาติ ได้แก่ 1) ธรรมชาติ คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่แวดล้อมตัวมนุษย์อยู่ เป็นทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ อากาศ ดิน หิน แร่ สัตว์ป่า ป่าไม้ จุลินทรีย์ มนุษย์ มอเนรา โปรทิสตา เห็ดรา พืช สัตว์ เป็นต้น และ 1) ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ธรรมชาติสร้างขึ้น หรือสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแล้วมนุษย์นำมาใช้ประโยชน์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ซึ่งบางครั้งไม่ได้มีอยู่ในถิ่นที่ตนเองอาศัยอยู่ต้องนำมาจากที่อื่น ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืช แร่ แสงแดด บรรยากาศ มนุษย์ น้ำมัน ถ่านหิน เป็นต้น ดังนั้น ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ มี 1 ประเภท คือ 1.1) ทรัพยากรที่สูญสิ้น คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดสิ้นไป ไม่มีใช้อีกเพราะเกิดใหม่ไม่ทัน ได้แก่ แร่ธาตุต่าง ๆ เช่น ถ่านหิน น้ำมัน โลหะ พลังดิน และสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในสภาพเดิมของธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ใช้ไปเท่าไรก็หมดไปเท่านั้น กว่าจะสร้างขึ้นมาทดแทนใหม่ต้องใช้เวลานาน และ 1.1) ทรัพยากรหมุนเวียน คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วยังสามารถใช้ต่อไปได้อีก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ใช้ ถ้ามนุษย์รู้จักใช้อย่างฉลาดก็จะมีวันหมดสิ้นไป เพราะเป็นทรัพยากรที่ตายแล้วเกิดทดแทนกันได้ไม่นาน ได้แก่ พืช สัตว์ น้ำ สิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติและมนุษย์ (เสรีวัฒน์ สมินทรปัญญา, 1539)

นิเวศวิทยาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

พระวินัยบัญญัติมีบทบาทและแนวทางให้คงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม มีปรากฏตลอดมาทุกยุคทุกสมัยตามหลักปฏิจจสมุปบาทอันเป็นวัฏจักรตามธรรมชาติได้เป็นอย่างดีที่แสดงออกมาในด้านพฤติกรรม วิถีชีวิต ทั้งการสร้างกฎกติกาควบคุมความประพฤติของหมู่คณะเพื่อความคงอยู่ของป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ ที่มีจิตสำนึกรักความสงบ ส่วนด้านปัญญา ความเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีป่าไม้เป็นองค์ประกอบใหญ่ อันเป็นเหตุและผลที่ทำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติแวดล้อม อันเป็นหนทางนำมาซึ่งสันติสุขแก่สรรพชีวิต ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการเสริมสร้างปัญญาอย่างแท้จริงอีกทางหนึ่ง ซึ่งในพระวินัยปิฎกปรากฏวิธีการอนุรักษ์ไว้ ดังนี้ (พระครูพัชรกิตติโสภณ (วิเชียร กิตติคุณ), 1560) 1.1) วิธีนิเวศวิทยาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกโดยตรง เพื่อต้องการรักษาไว้ซึ่งความสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้คงไว้ตามสภาพเดิม เพื่อป้องกันภิกษุเบียดเบียนทำลายแผ้วถาง เผาป่าไม้ พันธุ์ไม้และสร้างความเดือดร้อนต่อประชาชนในท้องถิ่น หรือสร้างความเดือดร้อนแก่สรรพชีวิตในบริเวณที่อยู่อาศัย หรือสถานที่อื่นใด ทั้งป้องกันภิกษุผู้ขาดจิตสำนึกในความเป็นสมณะผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสมในการรักษาดูแล

สิ่งแวดลอม จึงมีการตั้งกฎกติกาควบคุมความประพฤติในหมู่พุทธสาวก มีการปรับโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดตามทัศนะนี้ทำให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทในด้านให้ความสำคัญของป่าไม้ พันธุ์ไม้ ตลอดจนสิ่งแวดลอม อันเป็นวิธีการอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรงอย่างแท้จริง รวมทั้งมีพุทธอนุญาติไว้ว่า “ให้ภิกษุจุดไฟเพื่อเป็นแนวป้องกันไฟป่าได้ อันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาที่อยู่อาศัยและผืนป่าในบริเวณนั้นให้ปลอดภัยจากไฟป่า” ในสิกขาบทที่ 1 แห่งปาราชิกกัณฑ์ ปรากฏความว่า สมัยนั้น พระธัญกุมภการบุตรทำกุฏิมุงหญ้าอยู่จำพรรษาอยู่ที่เชิงภูเขาอิสิคิลิ แต่แล้ววันหนึ่งเมื่อท่านไปปศุสัตว์ในหมู่บ้าน คนหาหญ้าคนหาฟืนก็มารื้อกุฏิหญ้าของท่านแล้วขนเอาหญ้าและไม้ไป ทำให้ท่านคิดสร้างกุฏิใหม่ที่สร้างโดยดินล้วนและรวบรวบหญ้า ไม้และซังแห่งมาสมไฟเผาคุณั้นจนสุก คุณั้นจึงงดงามมีสีแดงเหมือนสีแมลงค่อมทองน่าดูชม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเข้าก็ติเตียนที่ท่านสร้างกุฏิดินล้วนโดยเบียดเบียนหมู่สัตว์และรับสั่งให้พวกภิกษุช่วยกันทำลายคุณั้นเสีย จากนั้น พระธัญกุมภการบุตรจึงคิดสร้างกุฏิใหม่ที่ทำได้ ไม้จึงเข้าไปขอไม้ของหลวงจากพนักงานรักษาป่าไม้ เมื่อได้ไม้ของหลวงไปก็ตัดไม้เหล่านั้นแล้วนำไปสร้างเป็นกุฏิไม้โดยมิได้รับการอนุญาติในเรื่องการใช้จากพระราชา จึงเท่ากับว่า ท่านแจ้งข่าวเท็จเพื่อขอไม้จากพนักงานรักษาป่าไม้และนำไม้ของหลวงไปใช้โดยพลการ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงถูกตำหนิจากพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก (วิ.มหา. (ไทย) 1/84-88/74-78) ดังที่พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นมาว่า “ภิกษุใด ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก มีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่าเจ้าเป็นโจรเจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมยดังนี้ เพราะถือนำทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใดภิกษุผู้ถือนำทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ภิกษุนี้เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้” (วิ.มหา. (ไทย) 1/89/78) 1.1) วิถีนิเวศวิทยาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกโดยอ้อม การที่ภิกษุอาศัยอยู่ในผืนป่าแบบพึ่งพาอาศัยกันโดยไม่เบียดเบียนกัน อันเป็นการช่วยดูแลรักษาผืนป่าให้คงไว้ตามเดิม ท่านเหล่านั้นผู้เห็นความสำคัญของกฎเกณฑ์ธรรมชาติเข้าใจวัฏจักรของสิ่งแวดลอมตามหลักแห่งปฏิจลสมุปบาท สามารถเป็นแนวทางแห่งการนำไปสู่ความสุขอันสูงสุดทางศาสนา ในมธุราทวารวดี ปฐมวณนสิกขาบท ว่าด้วยการขุดดิน ปรากฏความสำคัญว่า “ภิกษุใดขุด หรือใช้ให้ขุดซึ่งดินต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหา. (ไทย) 1/85/174) และในบทภาษณียี ปรากฏความว่า “ดิน ภิกษุสำคัญว่าเป็นดิน ขุดหรือใช้ให้ขุด ทำลายหรือใช้ให้ทำลาย เผาหรือใช้ให้เผา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดิน ภิกษุไม่แน่ใจ ขุดหรือใช้ให้ขุด ทำลายหรือใช้ให้ทำลาย เผาหรือใช้ให้เผา ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา. (ไทย) 1/87/157) ซึ่งพิจารณาแล้วว่า การขุดดินนอกจากจะทำให้สิ่งมีชีวิตเสียหายแล้ว พืชพันธุ์หรือต้นกล้าที่กำลังจะโต ก็จะทำให้เกิดความเสียหายด้วย ดังนั้น พุทธบัญญัติสิกขาบทนี้ จึงเป็นการอนุรักษ์ในทางอ้อมด้วยการห้ามภิกษุขุดดิน อันจะเป็นการทำลายต้นกล้าของพืชพันธุ์ต่าง ๆ

นิเวศวิทยาที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก

คำสอนของพระผู้มีพระภาคได้ตรัสในโอวาทปาติโมกข์ว่า (ที.ม. (ไทย) 10/90/50-51) “ไม่ทำชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส” แล้วในตอนท้าย ยังตรัสต่อไปอีกว่า “ให้ยินดีในเสนาสนะอันสงัด” คือ มุ่งให้พุทธสาวกอยู่ในเสนาสนะอันสงัด คือ ป่าไม้ เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม ดังนั้น การอยู่ป่าไม้เพื่อ

ปฏิบัติธรรมของพุทธสาวก ดังที่ปรากฏในอานาปานัสสติสูตรว่าการฝึกสติที่ได้ผลดีเยี่ยมนี้ ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมสำคัญอย่างหนึ่งคือป่าไม้ โดยทรงสอนว่า นันทป่าไม้ โคนไม้ เรือนว่าง ภิกษุจงเจริญสติในที่แห่งนั้น ผลสำเร็จอันยิ่งใหญ่จะมีทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด คือ วิมุตติ อย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนในวนโรปสูตร ปรากฏสาระสำคัญว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามต่อเทวดาผู้มาทูลถามว่า “สร้างอะไรจึงได้บุญตลอดกาล” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทางได้บุญตลอดกาลคือการปลูกต้นไม้ ให้ร่มเงา ดังนั้นว่า “ชนเหล่าใดสร้างวัดวาอารามที่ร่มรื่น ปลูกดอกไม้ ไม้ผลปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา สร้างสะพาน สระน้ำ บ่อน้ำและบ้านเรือนที่พักอาศัยให้เป็นทาน บุญย่อมเจริญแก่เขาทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ทั้งชนเหล่านั้นยังตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล จึงไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน (ส.ส. (ไทย) 15/47/61) จะเห็นได้ว่า พระสูตรนี้ แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของชาวพุทธว่า ควรปฏิบัติตนอย่างไรกับป่าไม้หรืออาราม (วัด) และเมื่อปฏิบัติแล้วจะได้กุศลทุกครั้งไป พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องพุทธสาวกรูปที่อยู่ป่าไม้และอนุรักษ์ป่าไม้เป็นวัตร คือ พระเรวตะ ผู้ปฏิบัติตรงดั่งข้อที่ว่า อยู่ป่าไม้เป็นวัตร

นิเวศวิทยากับการอนุรักษ์ป่าไม้ในพระไตรปิฎกตามหลักศีล 5 หรือเบญจศีลเป็นข้อปฏิบัติ

นิเวศวิทยากับการอนุรักษ์ป่าไม้ในพระไตรปิฎกตามหลักศีล 5 หรือเบญจศีลเป็นข้อปฏิบัติ หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา หรือการรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วและเป็นหลักการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ถือว่าเป็นพื้นฐานที่เน้นการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในฐานะที่เป็นเพื่อนกัน พระพุทธองค์ตรัสว่า ศีล 5 คือ ศีลธรรมพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ระเบียบความประพฤติความเป็นอยู่ทั้งส่วนตัวและที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกาย วาจา ตลอดถึงทำมาหาเลี้ยงชีพ ซึ่งได้กำหนดวางไว้เพื่อทำให้ความเป็นอยู่นั้น กลายเป็นสภาพอันเอื้ออำนวยแก่การเป็นอยู่และต่อสภาพแวดล้อม รวมทั้งการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ซึ่งผู้เขียนพิจารณาในด้านของพระวินัยบัญญัติเป็นปฐมและประยุกต์ใช้กับปุถุชนทั่วไป อันมีรายละเอียด ดังนี้

1) ศีลข้อที่ 1 กับการไม่ฆ่า ไม่ทำลายสัตว์ที่อาศัยต้นไม้ กล่าวคือ การล่าสัตว์ทุกชนิดเพื่อการล่า หรือเพื่อขายยัญและรวมไปถึงการไม่ทำลายพืช สัตว์โลกทุกชนิด ไม่ว่ามนุษย์ หรือสัตว์เดรัจฉาน ย่อมรักชีวิตของตน มีความตั้งใจที่จะรักษาชีวิตไว้ให้ยาวนานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ มองเห็นชีวิตตนมีคุณค่าควรแก่การถนอม เรามีความรู้สึกรักชีวิตเราอย่างไร คนอื่น หรือสัตว์อื่น ก็มีความรู้สึกรักชีวิตของตนอย่างนั้น ในพระวินัยปิฎก ภูตคามวรรค สิกขาบทที่ 1 “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากภูตคาม” (วิ.มหา. (ไทย) 1/90/178) ในบทภาษณีย์ “พืชพันธุ์ ภิกษุสำคัญว่าเป็นพืชพันธุ์ ตัด หรือใช้ให้ตัด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย ต้ม หรือใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติปาจิตตีย์” จะเห็นได้ว่า ในพระวินัยปิฎก สัปทานกวรรค สิกขาบทที่ 1 ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติว่า “ก็ภิกษุใดแก่งแย่งใจปลงชีวิตสัตว์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์” ในบทภาษณีย์ “สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่า มีชีวิตปลงชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ ปลงชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ปลงชีวิต ไม่ต้องอาบัติ” (วิ.มหา. (ไทย) 1/381/501) สัตว์ ในที่นี้หมายถึง สัตว์เดรัจฉานทุกชนิด ไม่มี

ข้อยกเว้น ไม่ว่าแมลงตัวเล็กตัวน้อยขนาดไหนก็ตาม ล้วนมีสิทธิ์ได้รับความคุ้มครองชีวิตจากบทบัญญัติ
นี้อย่างเท่าเทียมกัน ในสิกขาบทที่ 1 พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุใดรู้ยูนาน้ำมีสิ่งมีชีวิต ก็
ยังบริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา. (ไทย) 1/387/504) ในบทภาษานี้ “น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญ
ว่ามีสัตว์มีชีวิต บริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์ น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ บริโภค ต้องอาบัติทุกกฏ น้ำ
มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิต บริโภค ไม่ต้องอาบัติ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีสัตว์
มีชีวิต ต้องอาบัติทุกกฏ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุ
สำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิต ไม่ต้องอาบัติ” (วิ.มหา. (ไทย) 1/390/505) “ก็ ภิกษุใดรู้ยูนาน้ำมีสิ่งมีชีวิต
รด หรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหา. (ไทย) 1/140/314) ดังที่ปรากฏกับภิกษุ
ชาวเมืองอาหวิรูปหนึ่งกำลังตัดต้นไม้ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ได้กล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านผู้เจริญ ท่าน
ต้องการจะสร้างที่อยู่ของท่านก็โปรดอย่าตัดต้นไม้ที่เป็นที่อยู่ของข้าพเจ้าเลย” ภิกษุนั้นไม่เชื่อฟังยังขึ้น
ตัด ได้ฟันถูกแขนของลูกเทวดา” (วิ.มหา. (ไทย) 1/89/177) ก่อนบัญญัติสิกขาบท พระผู้มีพระภาค
ตรัสกับภิกษุที่ขอบโค่นไม้มาสร้างที่อยู่อาศัยว่า “โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงได้ตัดเองบ้าง ใช้ให้
ตัดบ้างซึ่งต้นไม้ เพราะพวกชาวบ้านมีความสำคัญว่าต้นไม้มีชีวะ โมฆะบุรุษทั้งหลาย การกระทำการนี้ มิได้
ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย” (วิ.มหา. (ไทย)
1/89/178) จะเห็นได้ว่า อินเดียโบราณมีความเชื่อว่า ต้นไม้มีชีวิต หรือมีชีวะ มีความเป็นอยู่ หรือมี
เทวดาอาศัยอยู่ ดังนั้น การพรากต้นไม้โดยการกระทำประการใดประการหนึ่งที่ทำให้ต้นไม้ที่เป็นที่อยู่
ของชีวะ หรือเทวดาได้รับความเสียหาย หรือตาย เป็นสิ่งที่สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลยอมรับไม่ได้
พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า คณะสงฆ์เป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ
เป็นผู้มีศีลและมีกัลยาณธรรม เป็นต้น ไม่ใช่เป็นบุคคลโหดร้ายในสายตาของสังคม ดังนั้น
พระพุทธศาสนาจึงเห็นว่า การไม่ฆ่า ไม่ทำลายสัตว์ทั้งหลายนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้องที่สุด ซึ่งนั่นหมายความว่า
การไม่ทำลายชีวิตของสิ่งอื่น เป็นสิ่งที่พึงกระทำ หรือควรกระทำในทัศนะนี้สำหรับปวงชนทั่วไป การไม่
ตัดไม้ในป่าชุมชน กล่าวได้ว่า มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนแล้ว

1) ศีลข้อที่ 1 กับการไม่ขโมยไม้และพืชพันธุ์อื่น ควรถือประโยชน์ตามที่ธรรมชาติได้ให้มา
ตามทัศนะข้อนี้ หมายความว่า ไม่ควรไปเร่ง หรือเพิ่มผลผลิตโดยใช้สารเคมี จนกลายเป็นการทำลาย
ธรรมชาติและเป็นมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อมด้วยและอีกประเด็นก็คือ ไม่ควรตัดไม้ ทำลายต้นกล้าหรือ
ลักลอบขุดต้นกล้าไปปลูกที่อื่น ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก ปาราชิกสิกขาบทที่ 1 ว่า “ท่านพระธนิ
กุมภการบุตรคิดว่า เมื่อเราไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน คนหาบหญ้า คนหาฟืนมารื้อกุฎีหญ้า ขนหญ้าและ
ต้นไม้ไปถึง 3 ครั้ง แม้กุฎีดินล้วนที่ทำไว้พระผู้มีพระภาคก็รับสั่งให้ทำลายเรารู้จักพนักงานป่าไม้ที่ชอบ
พอกัน อย่างกระนั้นเลย เราควรขอไม้มาทำกุฎีไม้ แล้วไปหาเจ้าพนักงานป่าไม้ กล่าวว่า “เจริญพร เมื่อ
อาตมาไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน คนหาบหญ้า ท่านจงให้ไม้แก่อาตมา อาตมาต้องการจะทำกุฎีไม้” เจ้า
พนักงานป่าไม้ตอบว่า “กระผมไม่มีไม้จะถวายพระคุณเจ้าได้ขอรับ จะมีก็แต่ไม้ของหลวงที่เก็บไว้ซ่อม
แปลงเมืองในคราวจำเป็น ถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้พระราชทาน พระคุณเจ้าก็ให้คนไปขนเอา
เถิด”ท่านพระธนิกุมภการบุตรกล่าวว่า “เจริญพร พระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานไม้นั้นแล้ว” ลำดับ

นั่น เจ้าพนักงานป่าไม้คิดว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ ประพฤติธรรมประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ พุตจริง มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินยังทรงเลื่อมใสมาก พระณียะคงไม่กล้าพูดสิ่งที่พระเจ้าแผ่นดินยังไม่ได้พระราชทานว่า ได้พระราชทานแล้ว” “นิมนต์ท่านให้คนขนไปเถิด ขอรับ” ท่านพระณียะสั่งให้ตัดไม้เหล่านั้นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่บรรทุกเกวียนไปทำกุฏิไม้ประชาชนพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ไม่มีความละอาย หุศีล ชอบพูดเท็จ แต่ก็ปฎิญาณว่า ประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์พุตจริง มีศีล มีกัลยาณธรรม พวกท่านไม่มีความเป็นสมณะ แม้พระเจ้าแผ่นดินก็ยังถูกสมณะเหล่านั้นหลอกลวงได้ ไฉนคนอื่นจักไม่ถูกหลอกลวงเล่า” เมื่อทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ แล้วรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นแสดงว่า “ภิกษุใด ถือนาถทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก มีมูลค่าเท่ากับอตราโทษที่พระราชทานทั้งหลายจับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า “เจ้าเป็นโจรเจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” ดังนี้ เพราะถือนาถทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ภิกษุผู้ถือนาถทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ภิกษุนี้เป็นปาราชิกหาสังวาสมิได้” (วิ.มหา. (ไทย) 1/87-88/74-78) เพราะว่า ทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน ได้แก่ ทรัพย์ที่ฝังกลบไว้ในแผ่นดิน ภิกษุมีโดยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน แล้วหาเพื่อนไปด้วย จอบ ตัดไม้หรือเถาว์วัลย์ที่ขึ้นอยู่ที่นี่ ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา. (ไทย) 1/94/83) ในพระบัญญัติสิกขาบทดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า พระผู้มีพระภาคได้กำหนดกติกาที่จะไม่ให้สังคมได้รับการเอาเปรียบจากพฤติกรรมของภิกษุและเพื่อไม่ให้เป็นแบบอย่างแก่ภิกษุรูปอื่นและเป็นการป้องกันมิให้ภิกษุเป็นบุคคลหลอกลวง พูดเท็จและลักขโมย อันจะเป็นภัยต่อสังคมโดยตรงและในท้ายที่สุด ภิกษุสงฆ์ก็จะเห็นว่าสิ่งที่ทรงบัญญัติขึ้นนั้น เป็นสิ่งที่ดีและเป็นเรื่องที่ดีของสังคมสงฆ์ สำหรับบุุคคลทั่วไป การไม่ลักเอาต้นไม้ไปก็ไม่เก็บพืชพรรณที่ไม่ได้เกื้อกูลความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ก็กล่าวได้ว่า ได้ช่วยในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอีกโสดหนึ่ง

3) ศีลข้อที่ 3 กับมุมมองของบุคคลที่มีต่อป่าไม้ กล่าวคือ จากประพจน์ผิดในกาม ผู้ประพจน์ผิดศีลข้อนี้ จะทำให้ชีวิตมีภัยคุกคาม หรือมีศัตรูมาก ในทำนองเดียวกันด้านสิ่งแวดล้อม ถ้ามนุษย์ประพจน์ผิดต่อธรรมชาติโดยมองธรรมชาติเป็นเสมือนผู้หญิง มนุษย์มีการลักลอบตัดต้นไม้ ฆ่าสัตว์ ก็นับเป็นการล่วงละเมิดสิทธิของธรรมชาติ

4) ศีลข้อที่ 4 กับการหลอกลวง ฉ้อฉล หรือสร้างกลโกงเพื่อให้ได้มาซึ่งไม้ ซึ่งเป็นการพูดเท็จ อันได้แก่ คำปด เสียสัตย์และคินคำ พูดแต่คำสัตย์จริงด้วยความจริงใจและปรารถนาดี ในด้านจริยธรรมสิ่งแวดล้อม บุคคลควรพูดเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งใช้สื่อต่าง ๆ เพื่อประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระวินัยปิฎก ปาจิตตยิกัณฑ์ เรื่องมูสาวาทรรค ปรากฏความว่า “พระหัตถกศากยบุตรเป็นนักโต้ว่าทะเล เมื่อท่านเจรจากับพวกเดียรถีย์ ปฏิเสธแล้วรับ รับแล้วปฏิเสธ เอาเรื่องหนึ่งมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวเท็จทั้งที่รู้ นัดหมายแล้วทำให้คลาดเคลื่อน พวกเดียรถีย์จึงพากันตำหนิ ประณาม กล่าวโพนทะนาว่า “ไฉนพระหัตถกศากยบุตร เมื่อเจรจากับพวกเรา จึงปฏิเสธแล้วรับ รับแล้วปฏิเสธ เอาเรื่องหนึ่งมากลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวเท็จทั้งที่รู้ นัด

หมายแล้วทำให้ตลาดเคลื่อนไหว” พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะกล่าวเท็จทั้งที่รู้ (วิ.มหา. (ไทย) 1/(1)-(1)/187-186) ส่วนปุณฺณทัฬหะ การที่ไม่โกหก หรือ หลอกลวงให้คนอื่นนำผลประโยชน์ที่ได้มาจากปาฐมนฺมาเป็นประโยชน์ตน อาทิ หลอกให้ตัดไม้ในป่า ชุมชน หลอกให้เก็บเห็ดมาขายให้ตน เป็นต้นก็เป็นการช่วยอนุรักษปาฐมนฺได้อีกส่วนหนึ่ง

5) ศีลข้อที่ 5 กับการไม่ทำลายต้นไม้ที่เกี่ยวกับของหมักดอง จากการดื่มสุรา หรือน้ำเมา และรวมทั้งยาเสพติด ศีลข้อนี้จะทำให้ผู้ละเมิดขาดสติในการประยุกต์ใช้ต่อสิ่งแวดล้อม บุคคลไม่ควร ดื่มน้ำเมาซึ่งเป็นผลผลิตจากต้นไม้หรือพืชต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่มาแห่งการแสวงหาผลประโยชน์จาก ธรรมชาติ เป็นการทำร้ายธรรมชาติ ในสุรพยานสิกขาบท ปรากฏความสำคัญเกี่ยวกับการดื่มสุราว่า “พระศาสดาตรัสห้ามหิวเชื้อสุราชื่อโกปติกะ (วิ.มหา. (ไทย) 1/316/463) ทุก ๆ คราวเรือนแล้วออกจาก เมือง ได้ลี้ภัยที่ประตูเมือง ดังที่พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก่อนนี้ สาคะเคยมีความเคารพยำเกรงตาคมิใช่หรือ”

ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ สาคะยังมีความเคารพยำเกรงตาคอยู่หรือไม่”

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุ ทั้งหลาย สาคะต่อสู้กับนาคที่ท้าวหมัดดิถี มิใช่หรือ”

ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุ ทั้งหลาย บัดนี้สาคะพอจะต่อสู้แม้กับงูน้ำได้หรือไม่”

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “สู้ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “น้ำที่ ดื่มเข้าไปแล้วทำให้ความจำได้หมายรู้ปริตไปนั้น ควรจะดื่มหรือไม่”

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ไม่ควรดื่มเลย พระพุทธเจ้าข้า” (วิ.มหา. (ไทย) 1/376/464-465)

ถึงแม้พระวินัยบัญญัติจะไม่ได้กล่าวโดยตรงว่า การหมักดองของมีนเมา (อาทิ สุรา เมรัย) นั้น จะมาจากพืชแต่เพียงประการเดียว แต่ก็เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า ของหมักดองนั้นจะต้องเป็น พืชโดยส่วนใหญ่ ดังนั้น การห้ามไม่ให้เสพของมีนเมาประเภทสุรา เมรัย เป็นต้นนั้น ก็เพราะต้องการ ปราบปรามไม่ให้เกิดการทำลายไม้ พืชพันธุ์ที่สามารถจะทำประโยชน์ในการหมักได้อย่างเป็นรูปธรรม อันจะ นำไปสู่การทำลายพืชพันธุ์ในที่สุด

กล่าวสรุปได้ว่า นิเวศวิทยาเกี่ยวกับการอนุรักษป่าไม้ในพระไตรปิฎกตามหลักศีล 5 ก็คือ เป็น เครื่องมือละกิเลส เป็นที่ตั้งและบ่อเกิดแห่งความดีก่อให้เกิดสมาธิ ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา เพราะศีล เป็นข้อปฏิบัติเป็นเครื่องพญคนให้พ้นจากภาวะที่ต่ำทราม ทำให้เกิดความปกติทางกายและวาจา ไม่ ถูกกิเลสครอบงำตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เรียกว่า บุคคลใช้อันตรียเป็นศีลสิกขาจึงเริ่มต้น ศีลจึงมี ความสำคัญมีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ สังคม และประเทศชาติ ให้เป็นไปในทางที่ดีตามทำนองคลอง ธรรมและกฎหมาย

การอนุรักษ์ป่าไม้ที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศในพระไตรปิฎก

1) ต้นไม้มีชีวิต

โดยเราเชื่อว่าต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต สามารถรับรู้ต่อสิ่งสัมผัสได้ จะเห็นได้จากเมื่อเราเอามือสัมผัสกับต้นไม้ยราบ ต้นไม้ยราบจะหุบใบทันที หมายความว่า ต้นไม้ยราบมีชีวิตและนอกจากนี้เมื่อเราปลูกต้นไม้ในที่ร่ม ลำต้นหรือกิ่งของต้นไม้จะเอนเอียงเพื่อนำตัวเองไปหาแสงแดด หรือนำแสงแดดมาใช้ในการปรุงอาหารเพื่อเลี้ยงลำต้น พฤติกรรมของต้นไม้ในการเอนเอียงดังกล่าว ย่อมแสดงถึงการดิ้นรนไปหาแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตเพื่อความอยู่รอด การดิ้นรนแสดงให้เห็นว่า ต้นไม้มีชีวิต (พร รัตนสุวรรณ , 1536) ฉะนั้นการตัดต้นไม้จึงเป็นบาป ถือเป็นการทำลายชีวิตต้นไม้ก่อนถึงอายุขัย เราไม่ควรตัดต้นไม้ หรือใช้สิ่งของบางอย่างจากการโค่นต้นไม้ ถือว่าเป็นการเบียดเบียนนำสิ่งมีชีวิตจึงเป็นบาป ซึ่งถ้าพระสงฆ์ตัดต้นไม้เป็นผืนดินถึงขั้นอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา. (ไทย) 1/90/178) ในหลักของความเชื่อของศาสนิกชนนั้น ในพระวินัยบัญญัติปรากฏว่า มีความเชื่อว่า ต้นไม้มีชีวิตะ ดังนั้น หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาจึงไม่ยินดียกับการที่ต้องตัดไม้ทำลายป่า ก่อนบัญญัติสิกขาบท พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุที่ขอบโค่นไม้มาสร้างที่อยู่อาศัยว่า “โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงได้ตัดเองบ้าง ใช้ให้ตัดบ้าง ซึ่งต้นไม้ เพราะพวกชาวบ้านมีสำคัญว่าต้นไม้มีชีวิตะ โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย” (วิ.มหา. (ไทย) 1/89/178)

การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

ในปัจจุบันจะเห็นว่า การตัดไม้ทำลายป่าและการครอบครองพื้นที่ป่าอย่างเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว จนเกิดความทุกข์แก่มนุษย์ในชาตินั้นทำให้ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล อากาศร้อน ฉะนั้น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามจำเป็นนั้นจะต้องมีปัญญากำกับการใช้ทรัพยากร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 1537) ถ้าพิจารณาในแง่ของปัจจัย 4 ซึ่งถือว่า มีความสำคัญกับมนุษย์ทุกคนและมนุษย์ก็มีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยป่าไม้และธรรมชาติค่อนข้างมาก โดยเฉพาะภิกษุในพระพุทธศาสนา มีความจำเป็นต้องอาศัยและใช้สอยปัจจัย 4 เหล่านี้ด้วยเช่นกัน แต่การใช้สอยปัจจัย 4 ของภิกษุมีชื่อเรียกว่า นิสสัย 4 (วิ. ม. (ไทย) 4/73/101, วิ.ม. (ไทย) 4/118/197) หมายถึง ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต 4 อย่าง ได้แก่ 1) บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสัณห์ เธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสัณห์นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทสภัต นิมนตณภัต สลากภัต ปักชิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต 1) บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน ผ้าเจือกัน 3) บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือควงไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ ควงไม้จนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ และ 4) บรรพชาอาศัยยา คือน้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยา คือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ เนยใส เนยข้น

น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ซึ่งปัจจัย 4 ดังกล่าว เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตเท่านั้น ไม่ได้ต้องการให้เกิดความฟุ่มเฟือย สะสมใด ๆ ทั้งสิ้น และถ้าพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจะเห็นว่า ปัจจัย 4 ประการนี้ ล้วนเกิดจากธรรมชาติทั้งสิ้นและส่วนใหญ่ก็เป็นสิ่งจำเป็นที่ได้รับจากป่าทั้งหมด

ในพระวินัย พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดไว้ชัดเจนเกี่ยวกับการใช้สอยทรัพยากรไม้ ดังปรากฏในปฐมเสนาสนสิกขาบท ว่า “ก็ ภิกษุใดวางไว้ หรือใช้ให้วางไว้ซึ่งเสนาสนะ คือ เตียง ตั่ง ฟูก หรือเก้าอี้ของสงฆ์ในที่กลางแจ้ง เมื่อจะจากไป ไม่เก็บ หรือไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น หรือไม่บอกมอบหมาย ไปเสีย ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหา. (ไทย) 1/109/191)

การที่เสนาสนะตากแดดนานเกินไป หรือไม่ได้รับการดูแลรักษาเท่าที่จะพึงกระทำได้นั้นทำให้เสนาสนะนั้นเสื่อมสภาพเร็วกว่ากำหนดที่ควรจะเป็น อันเป็นการทำให้ทรัพยากรป่าไม้ต้องสูญเสียมากขึ้นกว่าเดิมในการที่จะต้องนำไม้มาทำเป็นเสนาสนะ (เตียง ตั่ง) เพิ่มอีก ดังนั้น พุทธบัญญัติ ในสิกขาบทนี้ จึงเป็นการปรามมิให้ใช้ไม้อย่างฟุ่มเฟือย จะเห็นได้ว่า ในเวทาสกฐิสิกขาบท ว่าด้วยกุฏิชั้นลอย ความสำคัญปรากฏดังนี้ “ก็ ภิกษุใดนั่ง หรือนอนบนเตียง หรือนอนตั่งอันมีเท้าเสียบ บนกุฏิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหา. (ไทย) 1/130/307)

ในสิกขาบทวิภังค์ อรรถาธิบายว่า “กุฏิชั้นลอย ได้แก่ กุฏิชั้นลอยสูงจนศีรษะบุรุษกลางคนไม่กระทบ เตียงที่ชื่อว่า มีเท้าเสียบ คือ สอดเท้าเสียบติดไว้ในตัวเตียง ตั่งที่ชื่อว่า มีเท้าเสียบ คือ สอดเท้าเสียบติดไว้ในตัวตั่ง” (วิ.มหา. (ไทย) 1-511/608. วิ.อ. 1/511/439 และ วิ.มหา. (ไทย) 1/511/608) ดังปรากฏในมัจจุปัฏฐสิกขาบท ว่าด้วยการทำเตียงและตั่ง ความสำคัญปรากฏดังนี้ “ก็ ภิกษุผู้จะทำเตียงหรือตั่งใหม่ พึงทำให้มีเท้าเพียง 8 นิ้ว โดยนิ้วสุคต นับแต่แม่แครลงมา ทำให้เกินกว่ากำหนดนั้นต้องอาบัติปาจิตตีย์ ที่ชื่อว่าเฉทนกะ” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 1537)

การไม่ฝ่าฝืนกฎประเพณีและความเชื่อ

คนไทยมีความนับถือเกี่ยวกับภูตผีเทวดา ซึ่งหลักความเชื่อ เทวดานี้เกี่ยวกับป่าโดยต้นไม้ในป่าเราถือว่ามีรุกขเทวดาอยู่ประจำ ต้นไม้ใหญ่ ๆ เราเรียกว่า ต้นไม้เจ้าป่า คนไทยก็นับถือรุกขเทวดา กลัวพวกเจ้าป่า กลัวพวกรุกขเทวดา จึงทำให้ไม่กล้าไปตัดหรือไปทำลายต้นไม้ใหญ่ ๆ เพราะกลัวจะได้รับการลงโทษ ใครไปตัดทำลาย ก็เกิดภัยพิบัติมากมาย ถ้ามีการตัดขึ้นต้องมีการเซ่นสรวงด้วยข้าวปลาอาหารมากมาย เพื่อเป็นการบอกกล่าวก่อนจะลงมือตัด ความเชื่อเหล่านี้ก็มีกันตลอดมายาวนาน (วิ.มหา. (ไทย) 1/89/177) อย่างปัจจุบันเวลานี้จะให้ชาวบ้านยอมรับไม่ตัดต้นไม้ พระสงฆ์ก็ใช้วิธีการเอาจีวรของท่านไปผูกไว้ที่ต้นไม้ต้นนั้น เพื่อป้องกันการตัดและทำลายต้นไม้จากประชาชน ดังนั้น การตัดต้นไม้ทำลายป่า จึงเป็นการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่คำนึงว่า จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น กล่าวคือ การตัดต้นไม้จะส่งผลกระทบต่อนก แมลง สัตว์ป่าและนางไม้ รุกขเทวดา ที่ประจำอยู่ตามต้นไม้ ความปรากฏดังนี้ ภิกษุชาวเมืองอาฬวีรูปหนึ่งกำลังตัดต้นไม้ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ได้กล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านต้องการจะสร้างที่อยู่ของท่านก็โปรดอย่าตัดต้นไม้ที่

เป็นที่อยู่ของข้าพเจ้าเลย” ภูษณนั้นไม่เชื่อฟังยังขึ้นตัด ได้ฟันถูกแขนของลูกเทวดา” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 1557)

การไม่ฝ่าฝืนกฎธรรมชาติ

หลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้มนุษย์เคารพในกฎของธรรมชาติ โดยมองว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเป็นไปตามธรรมชาติและเป็นไปตามเหตุปัจจัย สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์ต้องอาศัยเป็นปัจจัยเท่ากัน ต้นไม้ให้คุณแก่มนุษย์ทั้งทางตรง ได้แก่ ไม้และผลผลิตป่าไม้และทางอ้อมคือ ต้นไม้มีอิทธิพลแก่ลม อากาศและสิ่งแวดล้อมของโลก จะเห็นว่า ป่าไม้ให้คุณแก่มนุษย์อย่างมหาศาล มนุษย์จึงไม่ควรไปทำลายต้นไม้ เพื่อนำไม้มาตอบสนองความต้องการของตนอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้เกิดจากความเห็นแก่ตัว ความอยากได้ ขาดเหตุผลในการเอาประโยชน์จากธรรมชาติ ทำให้เกิดความเดือดร้อนจากการที่มนุษย์แย่งชิงกันครอบครองและผลาญธรรมชาติ จากการล้างผลาญธรรมชาติดังกล่าวก่อให้เกิดความเดือดร้อนในสังคมและเกิดความหายนะด้านสิ่งแวดล้อม ฉะนั้นมนุษย์จึงควรมีคุณธรรมในด้านการมีชีวิตร่วมด้วยปัญญาโดยไม่ฝ่าฝืนกฎของธรรมชาติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 1557) ความสัมพันธ์เหล่านี้ เป็นความสัมพันธ์ที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน มนุษย์ดูแลธรรมชาติธรรมชาติก็ดูแลมนุษย์เป็นการตอบแทน แต่ถ้าเมื่อใด ที่มนุษย์ไม่เห็นความสำคัญและความสัมพันธ์ดังกล่าว มนุษย์ก็จะได้รับการลงโทษจากธรรมชาติ

กล่าวสรุปได้ว่า หลักพื้นฐาน 4 ประการดังกล่าวข้างต้น เป็นพื้นฐานที่มีความสัมพันธ์กับหลักธรรมคำสั่งสอนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระผู้มีพระภาคผู้มีปัญญาดุจดวงน้ำอันยิ่งใหญ่ได้ทรงนำป่าไม้มาเปรียบเทียบกับต้นไม้และป่าไม้อย่างมากมาย ดังจะเห็นได้จากในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีการระบุถึงการอุปมาอุปไมยและการอุปมาโวหารถึงต้นไม้กับหลักธรรมต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสอุปมาอุปไมยถึงบุรุษผู้มีปัญญาดี ตัดต้นไม้โดยขุดรากถอนโคนออกจนหมดสิ้น ทำให้ต้นไม้เติบโตต่อไปอีกไม่ได้ เปรียบเหมือนภิกษุผู้พิจารณาเห็นโทษในสังสารวัฏอยู่เนื่อง ๆ จึงหาทางดับไม่ให้ปัจจัยแห่งอุปาทานเกิดขึ้นได้ เมื่ออุปาทานเกิดขึ้นไม่ได้ ตัณหา ก็ย่อมดับไป ในท้ายที่สุดภพชาติ ก็ย่อมดับไปด้วย ด้วยเหตุนี้ ภิกษุจึงต้องตัดต้นหาของกิเลสออกไปให้หมดสิ้น เปรียบเหมือนกับการตัดต้นไม้จนหมดสิ้น อย่าให้เหลือแม้กระทั่งของรากของต้นไม้ (ส.นิ. (ไทย) 16/55/108-109)

การอนุรักษ์ป่ากับคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร ความสำคัญปรากฏดังนี้ ‘ชนดี พรหม ติโป ตีติกขา นิพพานัน พรหม วนนติ พุทธา. น หิ ปพพชิต ปฐปะชาตี น สมโณ โหติ ปรี วิ เหฐยนโตฯ ‘สพพปาปสส อกรรม กุสลสส อุปสมปทา. สจิตตปริโยทปนํ เอตํ พุทธาน สาสนนํ ‘อนุปวาโท อนุปมาโต ปาติโมกเข จ ส่วโร. มตตถณฺญา จ ภตตสมิ ปนตถจ สยนาสนํ. อธิจิตเต จ อาโยโค เอตํ พุทธาน สาสนนติฯ (ที.ม. (บาลี) 10/90/16)

ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิพุทธเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์ (ที.ม.อ. 90/76, วิ.อ. 1/19/190-191 – ที.ม. (ไทย) 10/90/50) ในที่ประชุมสงฆ์ที่กรุงพันธุมดี ราชธานีนั้นดังนี้ ‘ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ การไม่ทำบาป (ที.ม. ฎีกา 90/91, ที.ม. (ไทย) 10/90/50)

ทั้งปวง การทำกุศล (ที.ม.อ. 90/76, ที.ม.ฎีกา 90/91 – ที.ม. (ไทย) 10/90/50) ให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้ประมาณในอาหารการอยู่ในเสนาสนะที่สังัดการประกอบความเพียรในอธิจิต นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย’ (ที.ม. (ไทย) 10/90/50-51)

จะเห็นได้ว่า ในโอวาทปาติโมกข์ เป็นหลักคำสอนสำคัญที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ทรงประทาน ก็เพื่อวางจุดหมาย หลักการและวิธีการในการเข้าถึงพระพุทธศาสนา โอวาทปาติโมกข์ สรุปได้เป็นสามส่วน คือ หลักการ 3 อุดมการณ์ 4 และวิธีการ 6 ดังนี้

1) หลักการ 3 อันเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ 1.1) การไม่ทำบาปทั้งปวง 1.1) การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ 1.3) การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ทั้งสามข้อนี้ อนุমানเข้ากับศีล สมาธิและปัญญา

1) อุดมการณ์ 4 ของพระพุทธศาสนา อันมีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ได้แก่ 1.1) ความอดทนอดกลั้น เมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ 1.1) การมุ่งให้ถึงพระนิพพานเป็นเป้าหมายหลักของผู้ออกบวช มิใช่สิ่งอื่นนอกจากพระนิพพาน 1.3) พระภิกษุและบรรพชิตไม่พึงทำผู้อื่นให้ลำบาก ด้วยการทำความทุกข์กายหรือทุกข์ทางใจไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ และ 1.4) พระภิกษุตลอดจนบรรพชิตต้องขอแก้ทุกข์ด้วยอาการที่ไม่เบียดเบียน (คือการไม่เอ่ยปากเข้าชี้ข้อและไม่ใช้ปัจจัยสี่อย่างฟุ่มเฟือย) 3) วิธีการ 6 ที่ธรรมทูตผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นกลยุทธ์ เพื่อเป็นไปในแนวทางเดียวกันและถูกต้องเป็นธรรม ได้แก่ 3.1) การไม่กล่าวร้าย 3.1) การไม่ทำร้าย 3.3) ความสำรวมในปาติโมกข์ (รักษาความประพฤติให้น่าเลื่อมใส) 3.4) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร (เสพปัจจัยสี่อย่างรู้ประมาณพอเพียง) 3.5) ที่นั่งนอนอันสงัด (สันโดษไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ) และ 3.6) ความเพียรในอธิจิต (พัฒนาจิตใจเสมอมิใช่ว่าเอาแต่สอน แต่ตนเองไม่กระทำตามที่สอน)

นอกจากนี้ คำสอนที่ปรากฏในเรื่องธุดงค์วัตร ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติประเภทวัตร ผู้ที่สมัครใจจะสมาทานประพฤติดได้ เป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมกน้อยสันโดษ เป็นต้น(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 1546) ใน 13 ข้อนี้ มีอยู่ 1 ข้อที่ระบุว่าให้พระสงฆ์อาศัยป่าและโคนไม้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม กล่าวคือ อารัณญิกังคะ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรและรุกขมูลิกังคะ ถือการอยู่ตามโคนไม้เป็นวัตร (พระพุทธโฆสะเถระ (รจนา), 1551) เพราะว่า ธุดงค์วัตรเป็นแนวทางการยึดถือปฏิบัติของภิกษุ ในอันที่จะประพฤติดุติปฏิบัติธรรมให้เหมาะสมกับจริตของตน มีการสมาทานธุดงค์วัตร เพื่อเป็นหลักยึดข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสหรือกำจัดกิเลส ซึ่งมีทั้งหมด 13 ข้อ โดยแยกเป็นหมวด ๆ ดังนี้

หมวดที่ 1 จีวรปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับจีวร ได้แก่ 1) ปังสุกุลิกังคะ การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือการใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะบ้าง ข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ งดเว้นจากการใช้ผ้าใหม่ทุกชนิด (บังสุกุล = คลุกฝุ่น) และ 1) เตจีวริกังคะ การถือผ้า 3 ผืน (ไตรจีวร) เป็นวัตร คือการใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น ได้แก่ สบง (ผ้าถุง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าสารถีประโยชน์ เช่น คลุมกันหนาว ปูนั่ง ปูนอน ปิดฝุ่นใช้แทน สบง หรือจีวรเพื่อซักผ้าเหล่านั้น ปัจจุบันภิกษุไทยมักใช้พาดบาเมื่อประกอบพิธีกรรม)

หมวดที่ 2 ปิณฑปาตปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับปิณฑปาต ได้แก่ 3) ปิณฑปาตีกังคะ การถือ ปิณฑปาตเป็นวัตร คือการบริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับปิณฑปาตเท่านั้น ไม่บริโภคอาหารที่ คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน เป็นการถือปิณฑปาตเป็นประจำ 4) สมาทานจาริกังคะ ถือการปิณฑปาต ตามลำดับบ้านเป็นวัตร คือจะรับปิณฑปาตโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกว่าเป็นบ้านคนรวยคนจน ไม่เลือกว่าอาหารดีไม่ดี มีใครใส่บาตรก็รับไปตามลำดับ ไม่ข้ามบ้านที่ไม่ถูกใจไป 5) เอกาสนิกังคะ ถือ การฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจน เสร็จ หลังจากนั้นก็จะไม่บริโภคอาหารอะไรอีกเลย นอกจากน้ำดื่ม 6) ปัตตปิณฑิกังคะ ถือการฉันใน บาตรเป็นวัตร คือจะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคในมือนั้น มารวมกันในบาตร แล้วจึงฉันอาหารนั้น เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร 7) ขลุปัจฉากัตติกังคะ ถือการห้ามภักที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือ เมื่อรับอาหารมากพอแล้ว ตัดสินใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่มอีกแล้ว หลังจากนั้นถึงแม้มีใครนำอะไรมา ถวายเพิ่มอีก ก็จะไม่รับอะไรเพิ่มอีกเลย ถึงแม้ว่าอาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับเสนาสนะ ได้แก่ 8) อารัญญิกังคะ ถือการอยู่ป่าเป็น วัตร คือจะอยู่อาศัยเฉพาะในป่าเท่านั้น จะไม่อยู่ในหมู่บ้านเลย เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของ เมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อป้องกันการพอกพูนของกิเลส 9) รุกขมุลิกังคะ ถือการอยู่โคนไม้เป็น วัตร คือจะพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้เท่านั้น งดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมามุงบัง 10) อัปโลกา ลิกังคะ ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร คือจะอยู่แต่ในที่กลางแจ้งเท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มุงบังใด ๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดในที่อยู่อาศัย 11) โสสานิกังคะ ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร คือจะงดเว้น จากที่พักอันสุขสบายทั้งหลายแล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ไม่ ประมาท และ 11) ยถาสันถติกังคะ ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร คือเมื่อใครชี้ให้ไปพัก ที่ไหน หรือจัดที่พักอย่างใดไว้ให้ ก็พักอาศัยในที่นั้นๆ โดยไม่เลือกว่าสะดวกสบาย หรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อมีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่นั้น ก็พร้อมจะสละได้ทันที

หมวดที่ 4 วัริยปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับความเพียร ได้แก่ 13) เนสัชชิกังคะ ถือการนั่งเป็นวัตร คือจะงดเว้นอิริยาบถนอน จะอยู่ใน 3 อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัส พื้นเลย ถ้าว่างมากก็จะใช้การนั่งหลับเท่านั้น เพื่อไม่ให้เพลิดเพลินในการนอน

ทั้งหมด 13 ข้อ ผู้ที่จะเจริญสมาธิควรสมาทานธุดงค์วัตรข้อใดข้อหนึ่งจะช่วยให้เจริญสมาธิ สัมฤทธิ์ผล ธุดงค์วัตรนี้ส่วนใหญ่จะเป็นกิจของสงฆ์ แต่ผู้เป็นฆราวาสจะนำมาปฏิบัติในบางข้อ เช่น บริโภคอาหารมื้อเดียว หรืออาศัยป่า อาศัยโคนต้นไม้ อยู่เป็นวัตรก็ได้ จะเห็นว่า ธุดงค์วัตรที่เกี่ยวข้อง

กับป่า 1 ข้อ ได้แก่ 1) ถ้อยคำอยู่ป่าเป็นวัตร ว่า ความันตะเสนาสะนัง ปิฎกชิปามิ อารัญญกัณคัง สะมาทียา มิ แปลว่า เราตเสนาสนะขายบ้านเสีย สมาทานองค์แห่งผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร 1) ถ้อยคำอยู่โคนไม้เป็นวัตร ว่า ฉันนัง ปะฏิกชิปามิ รุกขะมุลิกังคัง สะมาทียา มิ แปลว่า เราตที่มุงบังเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร รุดงค์วัตรทั้ง 1 ข้อนี้ จึงเป็นการเกี่ยวข้องกับป่าไม้โดยตรง แต่ก็ควรเว้นจากต้นไม้ 7 ประเภท คือ 1) ต้นไม้ที่อยู่ในเขตแดนของ 1 ประเทศ (อาจเกิดอันตรายหากมีภัยสงคราม) 1) ต้นไม้ที่มีคนนับถือบูชา 3) ต้นไม้ที่มีการกรีดยางนำไปใช้ประโยชน์ 4) ต้นไม้มีผล 5) ต้นไม้ที่มีค้างคาวอาศัยอยู่ 6) ต้นไม้มีโพรง และ 7) ต้นไม้กลางวัด

การอยู่ป่าเป็นวัตรควรประกอบด้วยคุณธรรม การณ์ครั้งนี้เกิดจากพระสารีบุตรปรารภถึง ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่า โคลิสธานี เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร แต่กลับมีความประพฤติด้อยหย่อนและมี มารยาททราม ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงคุณธรรมของภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรที่ปรากฏ อยู่ในโคลิสธานีสูตร (วิ.จ. (ไทย) 6/51/96) สรุปใจความโดยย่อได้ ดังต่อไปนี้ 1) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย 1) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรเข้าใจลำดับแห่งอาสนะว่า ‘เราจักไม่นั่งเบียด ภิกษุผู้เป็นเถระ และจักไม่กั้นอาสนะภิกษุผู้เป็นนวกะ’ 3) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรรู้ภิกษุมัจฉาริทธ (วิ.จ. (ไทย) 6/51/96) 4) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ไม่ควรเข้าบ้านเข้านัก ไม่ควรกลับมาสายนัก 5) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ไม่ควรเที่ยวไปในตระกุ่มทั้งหลาย ในเวลาก่อนฉันภัตตาหาร ในเวลาหลังฉันภัตตาหาร 6) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ไม่ควรเป็นผู้คะนองกาย คะนองวาจา 7) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ไม่ควรเป็นผู้มีปากกล้า ไม่ควรเป็นผู้มีวาจาจัดจ้าน 8) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรเป็นผู้ว่าง่าย เป็นกัลยาณมิตร 9) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย 10) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร 11) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง 11) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้ปรารภความเพียร 13) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้มีสติตั้งมั่น 14) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น 15) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้มีปัญญา และ 16) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรทำความเพียรในอธิธรรมและในอนิวัณ

บทสรุป

จากการศึกษา “นิเวศวิทยาในพระไตรปิฎก” พบว่า นิเวศวิทยา หมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศ ซึ่งประกอบด้วยผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้ย่อยสลาย ระบบนิเวศมีทั้งทางกายภาพ (เช่น ดิน น้ำ อากาศ) และทางเคมี (เช่น แร่ธาตุ สารอาหาร) ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับระบบนิเวศ เนื่องจากเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และอยู่อาศัยของพระสงฆ์ เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ถ้ำ ซอกเขา เป็นต้น นอกจากนี้ ธรรมชาติยังเป็นสถานที่

สำคัญทางพุทธประวัติ เช่น สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ และดับขันธปรินิพพาน ที่พระพุทธองค์ได้บันทึกหลักฐานไว้ในพระไตรปิฎกที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ในหลายพระสูตร เช่น ปฐมาสสูตร วนโรปสูตร ปโลกสูตร เป็นต้น นักวิชาการตะวันตกได้นำแนวคิดนี้ไปศึกษาต่อยอด เช่น แนวคิดของนิโคลสัน อังเดรวาทา และไมล์ ซึ่งมีแนวทางการอนุรักษ์ระบบนิเวศในพระไตรปิฎกมี 2 รูปแบบ คือ 1) การอนุญาต เช่น อนุญาตให้ภิกษุใช้ป่าเป็นที่พำนัก และ 1) ข้อห้าม เช่น ห้ามภิกษุทำลายของเสียลงแม่น้ำ ห้ามพรากรุกฏคาม โดยมีหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาระบบนิเวศ ได้แก่ หลักกาวนา 4 (การพัฒนากาย ศีล จิต ปัญญา) และหลักสปปายะ (การอยู่อย่างเหมาะสมและสะดวกสบาย) โดยให้พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ป่าและพัฒนาระบบนิเวศ โดยส่งเสริมให้ระบบนิเวศดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน พระพุทธศาสนาจึงมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศทั้งบนบก ในน้ำ และในอากาศ

บรรณานุกรม

- ธนู แก้วโอภาส. (1549). ศาสนาโลก. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- นิตยา เลหาะจินดา. (1546). นิเวศวิทยาพื้นฐานสิ่งแวดล้อมศึกษา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พร รัตนสุวรรณ. (1536). พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ.
- พระครูพัชรกิตติโสภณ (วิเชียร กิตติคุณ). (1560). “ศึกษาวิเคราะห์คำสอนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ในพระวินัยปิฎก”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ). (1535). “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า”. นิตยสารเสขิธรรม. ปีที่ 1 ฉบับที่ 9 มกราคม-กุมภาพันธ์
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). คนไทยกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์. 1537.
- _____. (1546). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (1551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- _____. (1557) พุทธธรรม ฉบับปรับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 40. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระพุทธโฆสเถระ (รจนา). (1551). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาทาสภมมาเถระ). พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). (1538). ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (1535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (1539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (1556). อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม. (1530). ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 1.

กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอสโซ่สแตนดาร์ด ประเทศไทย จำกัด.

เสรีวัฒน์ สมนิษฐ์ปัญญา. (1539). นิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมกับการปรับปรุงความเป็นอยู่ของมนุษย์.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

อุ๋แก้ว ประกอบไวยกิจ ปีเวอร์. (1531). มนุษย์-ระบบนิเวศน์และสภาพนิเวศน์ในประเทศไทย.

กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิชย์.